

дому, в князствѣ своемъ Острозкомъ епископію Острозкую, с предковъ своихъ, также княжатъ кievьскихъ идучи у православной вѣрѣ непремѣнно, с предками своими будучи утверженный¹, епископію уфундованую и маетностями опатреную, и на многихъ мѣстахъ монастырѣ, и в нихъ иноци, возбужон будучи Духомъ святымъ, умыслили утвердити православную вѣру, продками своими вездѣ уфундованую Напервый старался у с(вя)тѣшо(го) патриархи, абы ся здѣ дидаскаловъ ку розмноженю наукъ вѣрѣ православной зослалъ, а онъ на то маетностями своими ратовати на доложенья на то не жалуетъ — якъ южъ збудовалъ школу, шпиталѣ, маетностями надарилъ И такъ науки словенскіе и грецкіе у Острогу заложилъ, друкарню собралъ, со благословеніемъ и зосланіемъ патриархи вселенскогого тое все заложилъ.

И такъ почалъ с(вя)тѣйшій патриархъ константинопольскій о овечкахъ своихъ стараня мѣти, которые ся до него утѣкали А видячи его таковую горячую милость, с(вя)тѣйшій патриархъ, до церкви божей, часто а часто его навежалъ, утверждалъ посланцами своими и писмены своими

Зачимъ и великій король польскій с(вя)тобливое памяти княжате его м. привилеемъ то злецил и поручилъ, абы преложонныхъ духовныхъ вѣры своею завѣдовалъ А за его залеченемъ митрополіе, епископіе раздавати людемъ вѣры и послушенства грецкого обещалъ, яко жъ и давалъ

За чимъ православіе наше почало было просіявати яко солнце. Люде учоные почали было в церкви божей показовати ся учителей и строителей² церкви божей Книги друкованые почали множитися Што бачачи с(вя)тѣйшій патриархъ тымъ частѣй приизирати почалъ дидаскалы мудрыми обсылалъ, а наконецъ с(вя)тѣйшій патриархъ Іоакимъ антиохійскій первой, а потомъ константинопольскій³ в землю Рускую приехали и часъ немалый кождый з нихъ приездомъ своимъ перемешковали Братство в мѣстахъ постановили, ставропигію и во Львовѣ уфундували, а то напередъ припомянувши Стефанови королеви, же то епархія его власная константинопольская ест(ь) А того ему помогли два сенаторове тое жъ православное вѣры еще старыя обретаючи ся помененыи княжа Острозкое, воевода кievьскій Василіе, и Феодоръ Скуминъ Тишкевичъ воевода новгородскій Зачимъ увѣдавши король(ь) от своихъ канцлеровъ, же продкове его вѣру грецкую у панствахъ коронныхъ равне яко и рымскую при волностяхъ и при зверхностяхъ ихъ⁴ границахъ духовное влады зоставует, и то присягою потверждает и правами остерегает. Далъ тежъ привилей свой король Стефанъ с(вя)тѣйшому патриархови константинопольскому, абы во всемъ всѣ епископове з митрополитомъ и зо всѣмъ духовенствомъ его яко пастыря своего слушали, и порядковъ и справъ вшелякихъ черезъ него постановленыхъ ведле старыхъ правъ послушны его были

А затымъ с(вя)тѣйшій патриархъ видячи митрополита кievского Онисифора двоженца с престола зложилъ и на его мѣсце Михаила Рагозу за злецинемъ христианства поставилъ и освятилъ Духомъ с(вя)тымъ подобно провидячи при посвященію, ижъ онъ мѣлъ отступникомъ зостати, гды его производилъ, при бытности велю зашныхъ людей у Вилни рекъ тые слова «Аще достоинъ онъ по вашему глаголу, буди достоинъ, аще ли же нѣсть достоинъ, а вы его за достойного удаете, азъ чистъ есмь — вы узрите!» Якожь потомъ узрѣли-смо его — у отступленію!

Потомъ супрасльскаго архимандрита Тимофея Злобу за убійство с престола низвергль и на его мѣсце инога поставилъ Братства пофундовалъ, которые потомъ король Стефанъ за залеченемъ его привиліями умоцилъ, — и на тыхъ теперъ толко благочестіе уже зостало. Тотже и в Львовѣ науки вызволеные языка словенскаго и грецкаго кграматику выдруковати по-

¹ Се мѣсце у виданніи досить змѣнене.

² В друкъ, поправлено на учителя и строители, в ориг. помилка.

³ У видъ подано. Іеремія

⁴ У вид.: в своихъ.

далъ, и чрезъ митрополита елаксонського и димонитского Арсеня през двѣ лѣтъ училъ Порядки в церкви божей понаправлялъ Книги потребныя церкви божей¹ екземпляры к грецкими правдивыми подавалъ и на словенский перевести и надруковати казалъ И такъ устроивши все порядне до Москвы для потребъ церковных и строеня ихъ отехалъ, обещуючи ся по звороченню своему на сеное быти Которого злецилъ митрополитови зозвати, скоро бы он сам в граници литовскіе пріехалъ

Отже кінець кінцем, спеціальним божим піклуванням про своїх вірних, «предивним чудом» було налагоджено те, що було занедбано Серед загального розкладу релігійного життя, котрому підпала римська церква, грецька була законсервована турецькою неволею і зберегла в собі правдивий християнський дух А з другого боку, на Русі з старого кореня святого Володимира виходить обновитель руської церкви, «предками його уфундовано», і за поміччю оновленої грецької церкви заходиться коло направи церковного життя та заповняє ту прогалину — той недогляд, допущений його предками: організує школу, фондує науку, своїм починком заохочує патріархів до ближчого піклування руськими церковними справами. Завдяки йому та другому православному стовпові — воєводи новгородському на Білорусі і король Стефан ставиться цілком лояльно, а навіть прихильно до сього діла оновлення руської церкви. «Наше православіє» — «починає просявати як сонце», порядні, учені люди, котрих так довго не було видко на ієрархічних посадах, починають знов горнутися до православної церкви, засідають на церковних місцях. Одним словом, все вийшло на добру путь, — але тут починає свою роботу «неприятель душний», диявол, що був причиною всіх давніх бід на Русі Опанував він «Западную сторону» — католицький світ і все, що з нього пішло (всі ересі і все нововірство), і так, як свого часу робив він зусилля, щоб збити Христа з його спасенної дороги, так тепер не міг стерпіти, щоб наша Русь вирвалася з його лабетів та пішла Христовою дорогою Автор коротко вложив се під кінець, у закінченні історичної частини свого трактату:

«Припатрѣ же ся, чел (овѣ)че христіанскій, той всей справе, откол початок взяла яко исперва диявол межі Русю забѣгалъ, абы православіє не коренилося, яко княжат лакомством, тиранством подавилъ, яко наукъ розмножити не допущалъ А который хотѣлъ о Христвѣ жити, каждый мусѣлъ панства отстра дати, албо у монастыры живота докончити, албо живота пострадати И такъ не допустивши наукам ширити ся, останок — што позостало отродковъ оных княжат, у вѣру римскую привелъ, а инших у безуміе А нынѣшнего часу тою ж проклятою унїєю на православных воюючи — кгдажь такъ завше диявол на церковь божию воюет, бо нужно

¹ У вид тут були пропущені слова від «божей» до «божей».

ест (ь) царство небесное и нужници восхищают его. Яко то западная сторона исперва ся кохала у гордости, такъ и тепер там пыха панует, и штоколвекъ чинит, все для того чинит, абы видимы были ч(е)л(овъ)ки¹ были и похвалу относили» (с. 126).

і от тут мусимо доповнити думку автора, ним не доказану формально до кінця, але цілком ясну в загальному контексті:

Так само пихою, бажанням людської слави, блиску, багатства диявол спокусив і звів на бездоріжжя руських владик. А властиво — налякав їх, з одного боку, перспективою дальших дисциплінарних розпорядків патріархів, а з другої сторони, — розгорнув перед ними перспективу багатого, вигідного і безтурботного вживання всіх приваб віку сього під умовою переходу до «Західної сторони», опанованої дияволом.

Автор розповів анекдотичну історію унії, що з його легкої руки перейшла потім в усякі історичні писання і довго потім переказувалася як дійсна правда — вся ся мішанина реальних подробиць і фантастичних вигадок. Кирило Терлецький — сей перший знаряд диявола, найбільше замазаний всякими провинями, і тому найбільше настрашений перспективою патріарших доходжень, перехоплює патріаршого листа до митрополита в справі скликання собору, виславши своїх прислужників на митрополичого писаря, що їх віз, а по-п'яному в дорозі проговорився про свою місію. Коли патріарх довідується про се діло і дає спеціальні уповаження владиці володимирському Мелетієві, щоб разом з патріаршим екзархом розслідив і покарав Кирила, і Мелетій необережно похваляється тим. Кирило, заїхавши до нього в гості, хитро викрадає у нього з шкатули сі патріарші листи. Також підступно добуває потім у владик «мембрани» — чисті листи з підписами, щоб списати, мовляв, їх жалі королеві, а на тих мембранах вписує заяви до папи і короля про перехід на унію. Заразом зручно використовує всі можливості, щоб настроїти владик проти патріарха і царгородської церкви, і так поволі, дорогою інтриг, фальшувань, брехень приготує унію, проголошену на Берестейському соборі 1596 р., і т. д.

Наскільки ся композиція була індивідуальним ділом автора, се трудно тепер визначити. Порівнюючи оповідання «Перестороги», напр., з «Палінодією» Копистинського, ми бачимо, що оповідання Копистинського далеко повніше, живіше, белетристичніше. Чи треба се розуміти так, що Копистинський мав більш художнього хисту і вмів, перероблю-

¹ У вид пропущене.

ючи оповідання «Перестороги», надати йому більше белетристичного змісту, чи він самостійно використовував ще свіжі, незабуті перекази про владичі штуки, які ходили ще між людьми? Деякі епізоди, — скажімо, отсі «мембрани», були пушені учасниками подій свіжим слідом подій; як відомо, владики Балабан, викрчуючися з уніатської історії і шукаючи дороги назад до православних, подав літом 1595 р. офіціальну заяву про такі «мембрани», двічі давані, мовляв, владиці Терлецькому «не на иншую жадную потребу одно на нихъ писати до є королевское милости о кривды и долегливости, которые ся деють за конови и церквамъ светымъ религии греческое». В розбір фактичного підкладу сеї історії не вхожу — я говорив про се на іншій місці¹. Історія про те, як Терлецький розбійничим способом вирвав патріарші грамоти у митрополичого протонотарія, а другий раз штучно витягнув їх сам у владики Мелетія, очевидно, дає два паралельні варіанти оповідань на один і той самий мотив, що мають ясні прикмети усної традиції; другий варіант — про те, як владики Кирило витягнув у підпилого владики Мелетія патріарші листи з секретної шкатули (дуже живо розповіджений Копистинським), являється очевидним прототипом пізньої історії про те, як Хмельницький «штучним способом» видобув королівські грамоти у Барабаша. Автор «Перестороги» оповідає сі історії коротко і сухо, очевидно, не маючи наміру займати читача цікавими белетристичними епізодами, а стараючися використати можливо повно свій фактичний матеріал для задуманої ним історично-філософської концепції: боротьби божої сили і диявольської інтриги за вірну Русь на протязі її історії.

Історію самого Берестейського собору автор збуває дуже коротко. Хоч він підчеркує, що був учасником всіх переговорів і так многозначно присягає говорити все по чистій правді (с. 214), але нічого не знаходить інтересного додати до викладу подій, поданого «у писанню синодовом» (очевидно — «Ектезисі»), і тільки ближче спиняється на звіснім нам берестейським чуді, що про нього полемізували Скарга й Вишенський. Автора «Перестороги» більше займають дальші інтриги владик, котрими вони рятували унію та силували до неї православних. З одного боку виступає «благословенний княжа» Острозький, що робить всі заходи для оборони православної віри і паралізування владичої інтриги, покликаючи в поміч євангеликів і навіть «самих римлян» в інтересах шляхетської свободи. З другого боку — «од-

¹ В V томі Історії України-Руси с 584 прим.

ступники»-владики, що, рятуючи себе від патріаршої анафемі (проголошеної патріаршим протосінкелом Никифором) і зв'язаного з тим позбавлення урядів, напружують свої сили між іншим на те, щоб дискредитувати Никифора, удати його самозванцем і політичним шпигом. Так справа Никифора безсумнівно розумілась тоді і викликала великий інтерес: партія католицька й опозиційна напружили всі сили, щоб обернути її по-своєму, і навіть у теперешніх часах при її оцінці дослідники непомітно для себе піддаються певній сторонничості. Никифора судили на двох соймах, 1597 і 1598 рр., і острозькі круги були особливо захоплені перипетіями сеї справи. Се дуже яскраво й відбилося в «Пересторозі» історію Никифора оповіджено тут так докладно, як ніщо інше; освітлення дано, розуміється, з православного, острозького становища, так, як се розповідалося тут, з деякими белетристичними подробицями. Важну роль грає в усім постава старого острозького князя, і в уста йому вложено огнисту і сильну, «широкую мову», котрою він різко дорікає королеві за його сторонничість, недодержання супроти православних політичних гарантій і грозить тяжкими наслідками для держави:

А в к(ор). м(илость) видячи квалтъ нашъ и нарушене правъ наших не дбаешъ ничего на присягу свою, которою еси обвязал ся нам не ламати правъ наших, але примножати и розширяти За таковыми слушными документами, за причинами ¹ послов земских не хочеш нас в православный вѣръ нашей заховати при правах наших, на мѣсте отступныхъ пастыровъ иныхъ дати И овшемъ ² — допускаешъ тым отступникомъ квалтъ чинити, кровъ проливати тыхъ которые во отступление ихъ за ними ити не хотят, лупити, змаетностый выганяти, з землѣ наконецъ выволивати, за вѣру православную. Наступуешъ на права нашъ, ламлешъ волности нашъ, а наконецъ на сумнене нашъ налѣгаешъ. Чимъ присягу свою ламлеш, и то штоколевкъ еси для мене учинилъ, в нивошто остатнею неласкою ³ оборочаешъ Што бачачи яко сенаторъ — не толко же сам терплю кривду и тебе упоминаю, але вижу, же то ку останней згубе всей Короны Полское идет. Бо за тымъ ништо своего права ани волности безпечен вже не будет, и в короткомъ часѣ придет до великого замешаня ⁴, а бодай не домышлят ся чого иншого! Што продкове нашъ варуючи пану господару послушенство и подданство, взаємъ тыжъ от пана милость, справедливост(ь) и оборону берутъ, и такъ собѣ поприсягають сполне (с 116—119).

Не дуже підходить се до вдачі старого князя, наскільки ми її знаємо, але зовсім не зле як вияв настроїв українського громадянства і як взірець політичного красномовства, що

¹ Клопотаннями (незважаючи на доводи і клопотання).

² Навпаки.

³ Засудом Никифора, котрого Острозький викликав на свою відповідальність

⁴ Тут можна б добачати «пророкування» рокошу 1606 р.

стало культивуватись українською інтелігенцією, з тим, як її притягнуто до ближчої участі в парламентарнім (соймовім і соймовім) житті.

Православні попробували зашахувати владик справою Стефана Добринського, попа Чернчицького монастиря Спаса, мовляв, утопленого з наказу владики луцького за те, що він не прийняв унії і підтримував православу опозицію серед місцевої людності. Сторона кн. Острозького, в маєтностях котрого був сей монастир, досить добре обставила сю справу і зробила всі заходи, щоб викликати про неї дебати найближчого сойму, скликаного на початку 1600 р. що мав також винести остаточну постанову в справі домагання православних, щоб владик-уніатів позбавлено їх урядів за самовільний перехід на унію. Подробиць про те, що сталось на соймі з справою Добринського, ми не маємо, треба думати, що надати серйозне значення їй не вдалось. Але автор «Перестороги», відбиваючи знов-таки, очевидно, острозькі настрої і розмови, представляє так, що Терлецький з Потієм, щоб убити справу Добринського, постарались перенести дискусію на інший ґрунт: принципіального права свого на церковні уряди і юрисдикцію, і для того у мисно підстроїли такі зажалення на себе. Автор описує дебати, які, мовляв, вив'язалися з того перед королем: дає короткий зміст «широкої мови» Терлецького і Потія (саме призначеного тоді митрополитом) і у відповідь наводить у повнім тексті мову «одного з благовірних від братства львівського», мовляв, тоді ж сказану перед королем. Се велика промова, більш як на піваркуша друку, розуміється, не могла і не була в дійсності сказана ані взагалі, ані спеціально ким-небудь з львівських братчиків. Пок. Франкові вона послужила, мабуть, головною підставою для його гіпотези, що автором «Перестороги» був Юрко Рогатинець: він приймав, що ся промова була утвором автора «Перестороги» і що автор говорить про себе, згадуючи про того «одного з благовірних» – тільки ся промова не була виголошена на соймі, а написана пізніш (ор. с. 19–20). Я згоден думати, що промова ся була літературним твором автора «Перестороги»; але я думаю zarazом, що львівський братчик скільки-небудь визначний учасник львівських переживань, не міг говорити, ні написати того, що наговорено тут його іменем. Так мало тут реального львівського – єсть і Рогатин, і Галич, і Берестє, і Грубешів, але те, що про Львів, таке неконкретне, загальне або й сумнівне (як побиття патр. Іоакима), що я ніяк не могу вважати його автором львівського братчика.

З погляду літературної форми промова не має чим похвалитись: вона не конструктивна, хаотична, не прозора і не